

Ивана ПЕЊИШЕВИЋ*

Природно-математички факултет Универзитета у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици

ПРОМЕНЕ БРОЈА СТАНОВНИКА И ГУСТИНЕ НАСЕЉЕНОСТИ ЗАПАДНОГ ПОМОРАВЉА 1948–2011. ГОДИНЕ

Апстракт: Циљ шездесетогодишње анализе кретања становништва Западног Поморавља јесте да се сагледају основне тенденције у његовом броју и територијалном размештају. Промене у кретању укупног броја становника Западног Поморавља резултат су природног прираштаја, миграционих процеса и привредног развоја овог краја. За разлику од многих депопулационих крајева Србије, у Западном Поморављу је од друге половине 20. века изражен позитиван популациони тренд. Природни потенцијали били су значајан аспект регионалног развоја, који су на посредан начин, преко развоја привреде, а пре свега индустрије, утицали и на демографска кретања у регији. Посматрано у целини, у периоду од 1948. до 2011. године укупна популација Западног Поморавља порасла је за 70,2%, односно за 178.518 становника. Удео градског становништва у укупном порастао је у посматраном периоду са 21,9% на 55,7%, док је у истом периоду удео сеоске популације смањен са 78,1% на 44,3%. Промене у броју становника и њихова динамика одразиле су се на општу густину насељености која, за разлику од многих крајева Србије, у Западном Поморављу показује тренд раста. Густина насељености 1948. године је била 105,2 ст/км², а на крају посматраног периода 1,7 пута више. Концентрација становништва усмерена је на урбана подручја регије, па је изражен процес депопулације сеоских насеља Западног Поморавља. У раду су коришћене методе анализе, синтезе, статистички, картографски и метод истраживања на терену.

Кључне речи: Западно Поморавље, становништво, територијални размештај, миграције, регионални развој.

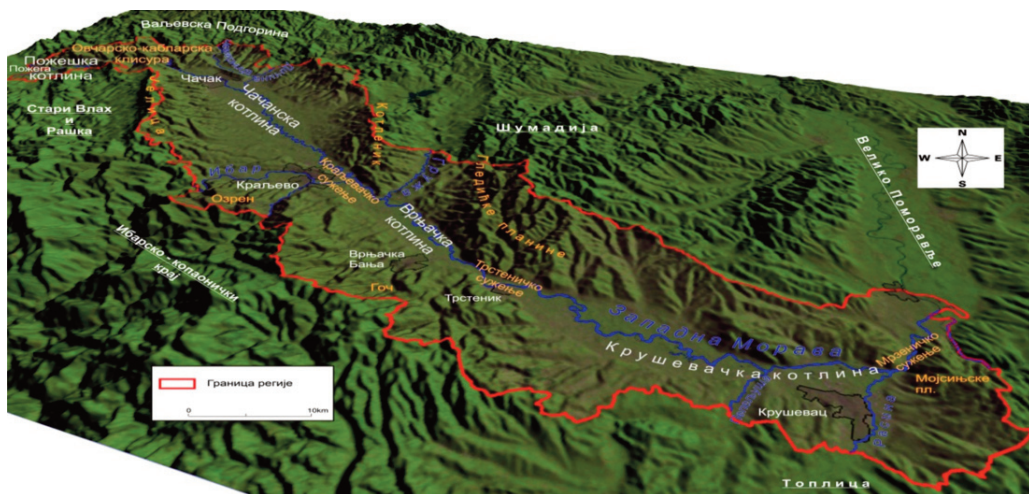
Област проучавања

Западно Поморавље, као географски индивидуалисана целина, обухвата долину Западне Мораве од Пожеге на западу до Сталаћа на истоку. То је

* ivana.penjisevic@pr.ac.rs

најјужнија регија Перипанонске Србије.¹ Географски положај у односу на морфолошке целине, саобраћајнице и административне целине један је од битних аспеката регионалног развоја Западног Поморавља. Он је, пре свега, одређен упоредничким простирањем уз реку Западну Мораву, која је вековима давала основно обележје физиономији проучаваног простора.

Западно Поморавље има углавном природне границе и ГИС методом је утврђено да проучавана територија захвата површину од 2.386,2 km² на којој је по Попису становништва из 2011. године живело 429.439 становника². С тога, на 2,7% територије колико ова регија заузима у односу на укупну површину Републике Србије, живи 6% њеног становништва³.

Карта 1. Морфолошка граница Западног Поморавља
у 3D пројекцији са композитном долином Западне Мораве
Извор: Топографска карта 1:300.000, лист Крагујевац; Обрада аутора

Западно Поморавље пружа се правцем запад–исток између планина Каблар (885 m), Вујан (857 m), Котленик (748 m) и Гледић (922 m) са севера и Овчар (985 m), Јелица (929 m), Столови (1375 m), Гоч (1124 m) и Јастребац (1491 m) са југа (карта 1). Долина Западне Мораве има композитни карактер и састоји се од пет већих котлина (Пожешка, Чачанско-краљевачка, Врњачка, Трстеничка и Крушевачка)

¹ Мила А. Павловић, *Географске регије Србије: Панонска макрорегија*, Београд 2019, 224.

² Ивана Пењишевић, *Западно Поморавље – регионални развој*, Краљево 2022, 7–9.

³ Tamara Lukić, Jelena Dunjić, Bojan Đerčan, Ivana Penjišević, Saša Milosavljević, Milka Bubalo-Živković, Milica Solarević, „Local Resilience to Natural Hazards in Serbia. Case Study: The West Morava River Valley“, *Sustainability* 10(8), 2866 (2018) 1–16, <https://doi.org/10.3390/su10082866> (прегледано 17. 7. 2022).

и неколико сужења између њих (карта 1). У административном смислу, граница би требало да обухвати сва насеља која припадају општинама у Западном Поморављу. Међутим, то се овде не може прихватити, с обзиром на то да велики број насеља из Пожеге, Краљева, Варварина и Крушевца, припада суседним регијама као што су Српска Црна Гора, Ибарско-копаонички крај, Жупа, Расина и Велико Поморавље. Само су сва насеља с територије општине Трстеник и града Чачка у потпуности у границама Западног Поморавља.⁴

Предмет рада је анализа промене броја становника и густине насељености у Западном Поморављу за период од 1948. до 2011. године, тј. од првог послератног пописа па закључно с последњим званичним пописом становништва у Републици Србији. Од научних метода коришћен је статистички метод којим су обрађени подаци везани за број становника из публикација Републичког завода за статистику, затим историјско-генетски метод који служи за разматрање узрочно-последичних односа миграција и геополитичких аспеката, као и графички и аналитичко-синтезни метод, који се прожимају кроз читав рад. Као извор података за писање рада коришћени су подаци везани за виталну статистику становништва, затим доступна научна литература, историјски извори, као и информације добијене теренским истраживањима од Комесаријата за избеглице и интерно расељена лица у Краљеву и Крушевцу.

Порекло становништва Западног Поморавља

Данашње становништво Западног Поморавља досељено је миграционим струјама од почетка 14. до 19. века. Узроци су били бројни и већином су се преплитали, али су у основи економске и историјско-психолошке природе. Главне метанастазичке струје досељавања у овај крај су косовско-метохијска, динарска, а у мањем обиму вардарско-моравска и тимочко-браничевска.⁵ По Јовану Цвијићу, Западно Поморавље највише је насељено становништвом са простора Црногорских брда и површи, Херцеговине, Новопазарског, Сјеничког и Рашког краја. Оно се кретало попречним путевима кроз превоје и метанастазичке вратнице: Мокру гору, Кокин Брод и Јавор, где се једним делом заустављало и трајно насељавало. Преко Јавора је водио најкраћи пут од поменутих емиграционих подручја, преко Драгачева у Чачанску котлину и друге делове Западног Поморавља и Шумадије⁶.

По мишљењу Милисаву Лутовца, једног од класика Цвијићеве научне школе, у долини Ибра од Косовске Митровице до Краљева су се „попут реке и њених притока“, стизале миграционе струје из западних делова Старе Рашке,

⁴ И. Пењишевић, *Западно Поморавље*, б.

⁵ Драган Станисављевић, *Популациони развитак градских насеља у Западном Поморављу*, Београд 1976.

⁶ Јован Цвијић, *Балканско полуострво*, Сабрана дела, књ. 2, Београд 2000, 38–40.

Црногорских брда и површи, Херцеговине и Косова и Метохије⁷. Најважнија је била западна динарска струја, која је низ Ибар ишла у Западно Поморавље, а делом се уз западне падине Копаоника, преко превоја, спуштала у долине Расине и Жупе. По њему, долином Ибра ниску Шумадију и Западно Поморавље је населило неколико родова пореклом из Ибарског Колашина, а који у основи потичу од Роваца, Морачана и Дробњака из Црне Горе⁸. Тада је у ове крајеве дошло и доста шиптарског живља, али се оно није задржавало на простору Западног Поморавља, већ се одсељавало на север⁹. Друга, такође значајна миграциона струја која је дала становништво Западном Поморављу, а највише Краљевачкој котлини је косовско–метохијска, из околине Истока и Ђураковца¹⁰. Њоме се становништво кретало преко Ибарског Колашина и подгорине Копаоника, преко Ушћа и Студенице. Са собом је донело у науци познат „ибарски или џематски тип насеља“.¹¹ Динарског становништва такође има доста у околини Крушевца, у селима Вучак, Пакашница и Лазарица.¹²

У етнографском размештају, најстарији досељеници су заузимали сунчане планинске стране, као и долиненске стране изоловане од јакних ветрова у Шумадији и Западном Поморављу. Избегавали су камените терене, а по предању су се обично заустављали тамо „где су чули рику бикова, певање петлова и ројеве пчела“. Досељеници су се груписали у села, обично према месту одакле су дошли, а настањивали су пределе који су их највише подсећали на родни крај.¹³ Испитујући порекло и време досељавања становништва на простор Западног Поморавља, Цвијић и сам истиче да је био изненађен брзином којом су се досељеници прилагођавали и знатном разликом која се констатује између истог становништва, од којег је један део остао у матици, а други се овде населио. Већ у другој генерацији често је нестајало видних разлика између старинаца и досељеника, као и између досељеника из разних крајева. Нигде се досељеници нису тако брзо прилагођавали новој географској и друштвеној средини и нигде се нису толико укрштали као у овој регији.¹⁴

Промене броја становника

Од друге половине 21. века, с развојем индустрије у градовима Западног Поморавља, број становника почео је нагло да расте. Природни потенцијали били

⁷ Милисав Лутовац, *Етничке промене у области Старе Рашке*, Београд 1978, 214.

⁸ Исто, 220.

⁹ Илија Поповић, *Општина Чачак – географска проучавања*, Чачак 1996.

¹⁰ Драгољуб Милановић, *Краљево и његово гравитационо подручје*, Краљево 1973, 81–87.

¹¹ М. Павловић, *Географске регије Србије*, 242–243.

¹² Олга Савић, *Крушевац и његова утицајна сфера*, Београд 1969, 121–124.

¹³ Саша Милосављевић, *Становништво општине Трстеник – демографска проучавања*, Косовска Митровица 2016, 71–75.

¹⁴ Ј. Цвијић, *Балканско полуострво*, 39.

ПРОМЕНЕ БРОЈА СТАНОВНИКА И ГУСТИНЕ НАСЕЉЕНОСТИ
ЗАПАДНОГ ПОМОРАВЉА 1948–2011.

су значајан аспект регионалног развоја, који су на посредан начин преко развоја привреде, утицали и на демографска кретања унутар регије. Отуда су на промену броја Западног Поморавља у периоду после Другог светског рата, највише утицали савремени социоекономски процеси: индустријализација, урбанизација и деаграризација. Концентрација индустрије у градским центрима у долини Западне Мораве условила је драстичне регионалне разлике у размештају становништва. Због привлачности градских услова живота, дошло је до миграција на релацији село–град, што је условило напуштање пољопривреде. У условима саобраћајне изолованости и функционалне неразвијености, младо и радно способно сеоско становништво исељавало се у градске и приградске зоне Западног Поморавља.

Табела 1. Кретање броја становника
Западног Поморавља 1948–2011. године

Година	Укупно становника		Градска насеља		Остала насеља	
	Број становника	Ланчани индекс	Број	Индекс	Број	Ланчани индекс
1948.	250.921	-	53.799	-	197.122	-
1953.	273.560	109,0	69.654	129,5	203.906	103,4
1961.	309.693	113,2	102.290	146,9	207.403	101,7
1971.	369.730	119,4	136.447	133,4	233.283	104,8
1981.	416.167	112,5	205.955	150,9	210.212	96,7
1991.	440.113	105,8	232.367	112,8	207.746	93,6
2002.	430.457	97,8	234.786	101,0	195.671	99,5
2011.	429.439	99,8	239.325	101,9	190.114	96,4

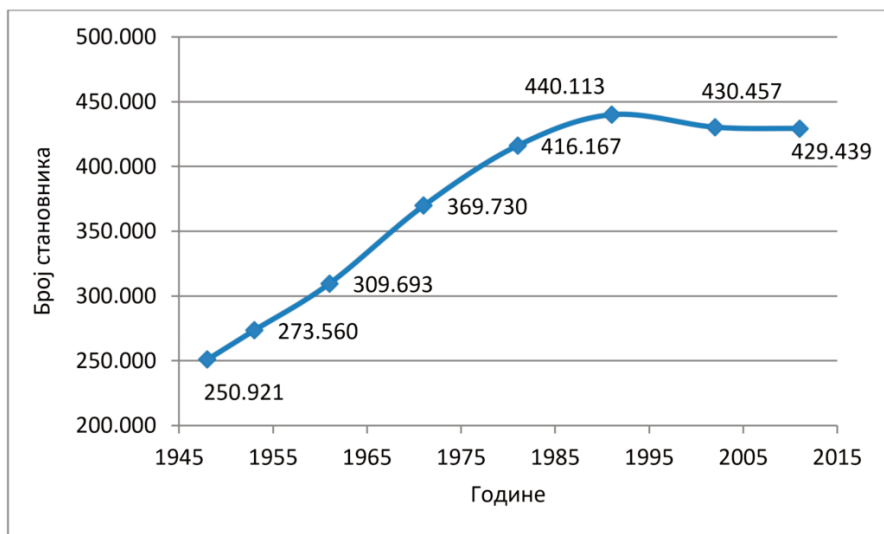
Извор: Упоредни преглед броја становника 1948–2011, подаци по насељима, књ. XX, РЗС, Београд 2014. године; Обрада аутора

Посматрано по међупописним периодима, од 1948. до 1953. године становништво регије се увећало, иако је пораст броја становника био ометан страдањима за време Другог светског рата (1939–1945). Године 1948. у Западног Поморављу живео је 250.921 становник, од чега у градским насељима 21,4% и у осталим 78,6% (табела 1). У петогодишњем међупописном периоду 1948–1953, број становника је увећан за 22.639, односно за 8,3% (индекс 109,0). Према попису из 1961. године у Западног Поморављу је живело 309.693 становника, што је за 34.393 више него 1953. године (индекс 113,2). Овде долази до знатног пораста удела градског становништва у укупном становништву регије, које је 1961. године износило 33,0% (табела 1).

Нагли пораст десио се у следећем међупописном периоду 1961–1971. године, када ланчани индекс илуструје најинтензивније повећање броја становника (графикон 1). Ради се о временском интервалу у којем је процес индустријализације био веома развијен, па је становништво регије увећано за

52.044, односно за 16,8%. Овако велики пораст популације резултат је интензивних миграционих кретања, када је велики проценат људи с Косова и Метохије и Старовлашко-рашког краја дошао у градове Западног Поморавља у потрази за послом и трајно их населио. Развој индустрије условио је просторну поларизацију око центара развоја.¹⁵ У овом међупописном периоду нарочито су брзо популационо јачала имиграциона насеља Пожега (индекс 207,7), Краљево (индекс 150,8), Чачак (индекс 144,6), Трстеник (индекс 137,8) и Крушевац (индекс 134,4). У ова насеља су осим становништва из других регија, мигрирали и аутохтони становници из брдско-планинског дела поменутих градова.

Аномалија у континуитету раста укупног становништва регије настала је због удвостручавања броја становника градског насеља Рибнице (Краљево) и приградског Бивоље (Крушевац). Наиме, број становника Рибнице удвостручен је у попису 1961. године у односу на број из пописа 1953. године, а пораст је настављен и у 1971. години, када ланчани индекс има вредност од 206,5. Наредни попис 1981. бележи пад броја становника Рибнице за 72,2%.¹⁶ У Бивољу је број становника 1961–1971. године увећан за 202%, док наредни попис 1981. бележи пад броја становника Бивоља за 97%. Неочекивани раст броја становника Бивоља и Рибнице, а потом и пад, резултат су мењања величине атара ова два насеља.¹⁷

Графикон 1. Кретање броја становника Западног Поморавља 1948–2011. године

¹⁵ Мила А. Павловић, *Утицај индустрије на развој региона Краљево*, Београд 1989.

¹⁶ Тамара Ковачевић, *Гоч и подгорина*, Нови Сад 2010, 174–179.

¹⁷ И. Пењишевић, *Западно Поморавље*, 142.

У целокупном анализираном периоду 1948–2011. године, попис из 1991. године регистровао је највећи број становника који је живео у Западном Поморављу – 440.113. То се доводи у везу с позитивним природним прираштајем, али и чињеницом да су индустријски погони били тада у развојном зениту. Процес индустријализације и урбанизације пратио је нагли пораст броја становника Западног Поморавља све до краја 20. века, када је уследила економска криза и пад индустријске производње.

Попис из 2002. године бележи пад броја становника, први пут после 50 година константног раста. У међупописном периоду 1991–2002. број становника је смањен за 9.656. Ову декаду обележио је рат у бившим југословенским државама, санкције међународне заједнице, светска економска криза, друштвено-политичке промене, војна интервенција страних држава на Србију, што је свакако оставило последице и на кретање броја становника Западног Поморавља. Осим тога, депопулација је у толикој мери захватила брдско-планинске делове регије, да ни миграције из бивших држава СФРЈ (1995) и с Косова и Метохије (1999), које су дале велики део становништва проучаваној регији, нису условиле знатније промене у укупној популацији.

С ратом 1999. године, досељавање становника у Западно Поморавље достигло је врхунац. Становништво које се након егзодуса 1999. године иселило с Косова и Метохије и населило у остале делове Србије спада у категорију интерно расељених лица (ИРЛ). Они немају статус избеглица јер нису прешли међународно признату границу.¹⁸ Регистрација ИРЛ с територије Косова и Метохије 2000. године бележи 187.129 лица. Од тог броја, њих 176.219 (94,2%) размештено је у Средњој Србији, а осталих 10.910 (5,8%) у Војводини.¹⁹ Непосредно пре 1999. године и у првом тромесечју 1999. године расељавање почиње да се интензивира, да би свој врхунац достигло током трајања и након окончања НАТО агресије против Савезне Републике Југославије. Према подацима канцеларије Повереништва за избеглице и миграције у Краљеву, за само три месеца (април–јун) 1999. године, у Средњу Србију је с Косова и Метохије пребегло око 125.000 људи. Интензивно расељавање се наставља и у периоду од почетка јула до краја септембра, када је принудно мигрирало више од 35.000 лица. У току ових шест месеци, из јужне српске покрајине расељено је скоро 90% ИРЛ регистрованих на територији Средње Србије и Војводине.

Према подацима Службе за ванредне ситуације Градске управе града Крушевца, број интерно расељених лица у пролазу током јуна 1999. године био је 25.269. Тај број је децембра 2015. године сведен на 6.982 интерно расељена лица с Косова и Метохије, што чини 5,3% домицилног становништва града Крушевца.²⁰

¹⁸ Jelena Srećković-Jerosimić, *Prinudne migracije sa Kosova i Metohije u centralnu Srbiju*, Beograd 2010, 18–24.

¹⁹ Ivana Penjišević, Aleksa Popadić, Saša Milosavljević, Dragan Burić, *A review of Jovan Cvijić's research of migration currents and their impact on population change of Zapadno Pomoravlje (Serbia)*, Beograd 2018, 156–158.

²⁰ Подаци добијени у Комесаријату за избегла и расељена лица Града Крушевца.

Незнатно опадање броја становника Западног Поморавља од 0,2% настављено је и у последњем међупописном периоду 2002–2011. године, када је укупна популација регије смањена за 1.018 становника (табела 1). То је последица недовољног природног обнављања становништва, али и негативног миграционог салда. Исељавање лица с простора Западног Поморавља у прве две деценије 21. века, углавном је мотивисано економским разлозима. Предузећа у државном власништву која су у претходним деценијама била доминантан покретач привредног развоја, нашла су се у процесу приватизације. Садашње стање које је оптерећено незапосленošћу, неизвесношћу и нестабилношћу, одредило је правце исељавања ка већим привредним центрима Србије. Осим тога, Западно Поморавље је регија која традиционално шаље велики број студената на факултете Универзитета у Београду и Крагујевцу, где се по завршетку студија и запошљавају, оснивају своје породице и остају да живе.

Посматрано у целини, у периоду од 1948. до 2011. године укупна популација Западног Поморавља порасла је за 70,2%, односно за 178.518 становника (табела 2). Удео градског становништва у укупном порастао је у посматраном периоду са 21,9% на 55,7%, док је у истом периоду удео сеоске популације смањен са 78,1% на 44,3%. У градским насељима су присутне обе компоненте пораста, природна и миграциона, па су у њима велики индекси раста – Пожега (620,4), Краљево (503,9), Трстеник (466,9), Врњачка Бања (431,0), Крушевац (423,8) и Чачак (395,8). Још веће индексе пораста забележила су приградска насеља Краљева Кованлук (1034,8), Крушевца Мудраковац (941,8), Трстеника Чаири (848,2) и Чачка Бељина (378,1). Знатан пораст популације остварила су и тзв. „линеарна“ насеља дуж ибарске и западноморавске магистрале – Осаоница (500,0), Конарево (455,0), Ратина (278,9), Коњевићи (230,9) и Руђинци (218,6).²¹

Табела 2. Однос становништва градских и сеоских насеља Западног Поморавља

Година	Укупно	Градска насеља	Остала насеља
1948.	250.921	53.799	197.122
1953.	275.300	69.654	203.906
1961.	309.693	98.842	207.403
1971.	361.737	127.812	233.925
1981.	416.167	204.994	210.212
1991.	440.113	234.886	205.227
2002.	430.457	233.414	195.671
2011.	429.439	239.325	188.646

Извор: Упоредни преглед броја становника 1948–2011. подаци по насељима, књ. XX, РЗС, Београд 2014. године; Обрада аутора

²¹ И. Пењишевић, *Западно Поморавље*, 283–289.

За разлику од њих, депопулациони процеси изражени су у сеоским насељима на вишим ободима котлина, где је стално смањење броја становника последица опадања природног прираштаја и емиграција. Период од 1961. године прати тренд опадања броја становника периферних руралних насеља, лоцираних на високим ободима котлина Западног Поморавља. Тај тренд пада сеоске популације појавио се због механичког одлива становништва.²² Концентрација индустрије у градским насељима довела је до њиховог бржег економског развоја у односу на рурални део, што је проузроковало просторно-демографско диференцирање два дела исте географске целине. Даље социоекономске и привредне прилике условиће динамику и правце будућег демографског развоја Западног Поморавља.

Територијални размештај становништва

Динамика промене броја становника Западног Поморавља у периоду 1948–2011. године одразила се и на општу густину насељености, која за разлику од многих крајева Србије у проучаваној регији показује тренд раста. Густина насељености 1948. године је била 105,2 ст/км², а на крају посматраног периода 1,7 пута више (табела 3). Индустријализација и урбанизација током друге половине 20. века условиле су просторно-демографску диференцијацију регије. То је довело до стварања зоне концентрације у котлинском делу, па је општа густина насељености у градским насељима повећана 4,3 пута у односу на густину из 1948. године. Регионални центри Западног Поморавља, Крушевац, Чачак, Краљево, Пожега и Трстеник, као изразити полови концентрације, утицали су на пораст броја и густине насељености и њихових приградских насеља.

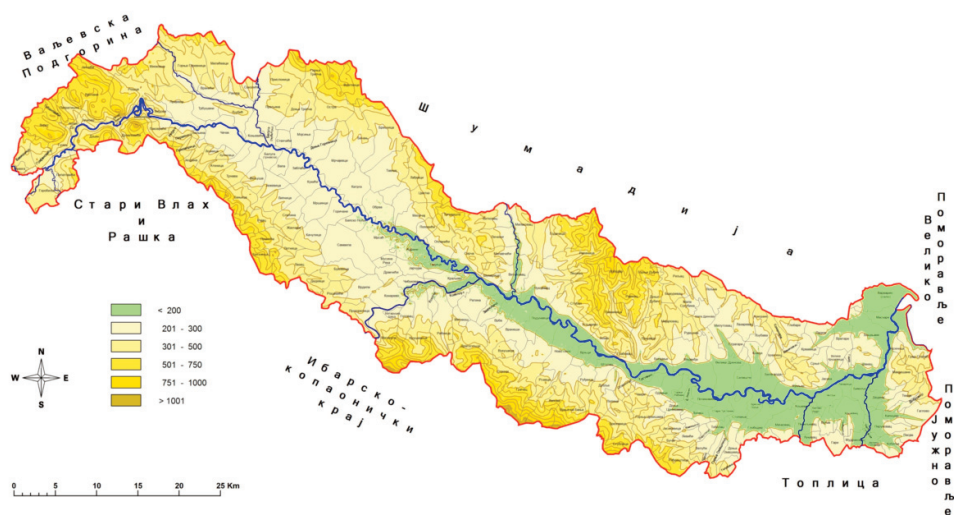
Табела 3. Општа густина насељености Западног Поморавља (ст/км²)

Година	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
Укупно	105,2	114,6	129,8	155,2	174,4	184,4	180,4	180,0
Градска насеља	611,3	791,5	1.162,4	1.550,5	2.340,4	2.640,5	2.668,0	2.719,6
Остала насеља	85,8	88,7	90,2	105,5	91,5	90,4	85,1	82,7

Извор: Упоредни преглед броја становника 1948–2011. подаци по насељима, књ. XX, РЗС, Београд, 2014. године; Обрада аутора

²² Саша Милосављевић, Ивана Пењишевић, *Пројекције природног и механичког кретања становништва општине Трстеник до 2031. године*, Косовска Митровица 2019, 229–231.

Најгушће насељен део Западног Поморавља јесте широки низијски појас у долини Западне Мораве, од 200 до 300 m н. в. (карта 2). Густина насељености 1948–2011. године достигла је највеће вредности у градским насељима, где се број становника по km² површине, повећао са 1.070,9 на 6.263,3 у Пожеги, 1.332,9 на 5.648,6 у Крушевцу, 1.097,8 на 5.532,3 у Краљеву, 1.136,5 на 4.498,8 у Чачку, 641,8 на 2.996,4 у Трстенику и са 121,4 на 518,8 у Врњачкој Бањи. Још већа концентрација становништва забележена је у приградским насељима Мало Головоде (381,8 на 2.367,3), Мудраковац (87,9 на 828,4), Капиџија (81,7 на 381,2), Кованлук (56,7 на 586,4), Конарево (70,3 на 320,1), Ковачи (61,8 на 321,8), Трбушани (54,1 на 200,8), Коњевићи (51,7 на 119,3), Чаири (5,7 на 48,7) и другим.²³

Карта 2. Хипсометријски размештај насеља Западног Поморавља
Извор: Топографска карта 1:300.000, лист Крагујевац; Обрада аутора

На општу густину насељености израчунату на основу последњег званичног Пописа становништва 2011. године утицали су пре свега демографски фактори. Наиме, током друге половине 20. века у планинским сеоским насељима густина насељености почела је нагло да опада, услед миграција становништва ка градским центрима Западног Поморавља. „Бела куга“ је смањила број становника у хипсометријском појасу преко 750 m н. в., у коме сада већину чини слабије покретно старије становништво, које није репродуктивно способно. Из тог разлога, према подацима последњег званичног пописа, најмању густину

²³ И. Пењишевић, *Западно Поморавље*, 144.

насељености (до 40 ст./km²) имају насеља на падинама Гледићких планина: Лободер (2,1), Горњи Дубич (10,0), Лешево (28,2), Годачица (29,3), затим насеље Трговиште на Котленику (2,5), насеља на падинама Јелице: Брезовица (13,4), Премећа (24,3), Петница (30,0), Рајац (30,6), насеље Дучаловићи (27,9) на Овчару и насеља Остра (36,0) и Вујетинци (36,9) на падинама планине Вујан. Сва ова насеља су удаљена од важних друмских саобраћајница, па је та изолованост на изванредан начин онемогућила да се у њима развију поједине функције, као што су здравствена, образовна, индустријска, трговинска и друге.²⁴

Закључак

По Јовану Цвијићу, Западно Поморавље је током историје увек представљало значајну имиграциону регију, која је због својих природних карактеристика привлачила становништво. Привредна кретања у Западном Поморављу након Другог светског рата повољно су утицала на демографски развој, у том погледу да је популација константно расла повећањем наталитета. Пораст броја становника који је настављен до 2002. године дешавао се механичким, а не природним кретањем становништва. То прикрива стварно демографско стање, јер је Западно Поморавље регија Србије која је примила највећи број интерно расељених лица с Косова и Метохије након егзодуса 1999. године. Осим на промене у укупном броју становника, досељеници из јужне српске покрајине утицали су и на промену густине насељености у појединим деловима Западног Поморавља, с обзиром на то да су се највише населили у приградским насељима Краљева и Крушевца. Старосна структура интерно расељених лица умногоме је допринела повећању категорије младог становништва у проучаваној регији, у којој је старо становништво било бројније од младог. С друге стране, образовна структура у којој доминирају лица са средњом школом и брачна структура у којој доминирају лица у браку сличне су структурама становништва у Западном Поморављу.

Када је реч о територијалном размештају становништва, он подразумева концентрацију на једној и депопулацију на другој страни, што указује на савремене демографске промене у Западном Поморављу. На терену је евидентна чињеница да изузетно наглашена поларизација у погледу просторног размештаја становништва отежава равномерни регионални развој. Да би се ови негативни демографски процеси ублажили, неопходно је предузети мере за побољшање услова живота људи на селу. Те мере би, између осталог, подразумевале боље саобраћајно повезивање брдско-планинских села с њиховим регионалним центром. Становништву планинских села које жели да

²⁴ Саша Милосављевић, Ивана Пењишевић, *Регионалне демографске неравнотежности Републике Србије*, Београд 2018, 217–219.

остане да живи и ради на својим поседима, неопходно је омогућити унапређење пољопривредне производње. То би подразумевало обезбеђивање кредитних средстава за набавку савремене механизације, као и организовање шире мреже за откуп пољопривредних производа. Ово су само неке од мера чија би се примена у будућности могла позитивно одразити на привредну и демографску ревитализацију руралних делова Западног Поморавља.

Ivana PENJIŠEVIĆ

**CHANGES IN THE POPULATION NUMBER AND DENSITY
IN THE WEST MORAVA VALLEY 1948–2011.**

Summary

As indicated by statistical data processing, deagrarianisation and depopulation processes in rural areas, and industrialisation and concentration in urban areas are huge demographical problems in the region in the early second decade of the 21st century. In the population spatial disposition, it has been noted that the people's initial tendency to move from the West Morava basin to its valley has changed in favour of moving to the upland ranges, up to 300 m above sea level. Total 137 of 230 settlements are located there, making up 88.3% of the West Morava Valley population in 2011. The development level of the regional centres of Čačak, Kraljevo and Kruševac entails future development strategies. The biological disappearance of rural households is present and frequent. The population ageing process in the West Morava Valley is obvious and represents a negative demographic momentum that runs contrary to regional development. It has spread out across all settlements, strongly differentiating the urban from the rural. An average population age of the nine West Morava Valley municipalities exceeds 42.2 years of the average population age in Serbia. The oldest population lives in Trstenik (45.1 years of age) and the youngest in Kraljevo (42.3 years of age).

The West Morava Valley with half-empty rural surroundings has no long-term perspective, unless the collaboration between a town and a village and the revitalisation of rural areas ensure proper and balanced development.

Keywords: West Morava Valley, population, territorial distribution, migrations, regional development.